

EUSKAL-IZENAK ERDIAROKO IDAZKERAN

(873'tik 884'ko larruki bi)

873'ko orrillaren 29'ko larruki ortan agertu zitzaizkigun toki ta doneen izenak azertuak bait ditugu, soilki giza-izenak dauzkagu azterketa baten zai.

Onatx emen giza-izen oien zerrenda:

Didaco Ovecoz, Guntroda, Guisandus, Vincius, Gundissalvus, Gondissalvo Beilaz (eta leenagoko dokumentuetan aztertzeke gelditu zitzaidala uste dedan Sancius, euskaldunontzat izen maitagarria).

SANCIUS: Naiz urtegarrena ziurra ez, Ubieto'ren ustez 872'ko Uztaila'ren 4'ekoa dan larruki batean agertu zitzaigun euskal-itx zaar au utzi genduan aztertzeke: "Sancius presbiter scripsit": "Santxo bereterrak idatzia".

Izen zarra Euskalerrian, Santxo au. Kukulla'ko Donemillian'en Lekai detxe-ko larrukietan 855'ko Uztaillaren 5'ean agertzen zaigu aurrenekoaldiz, eta orduan ere lumalari baten izena da: "Sancius presbiterscripsit". Urte batzuk geroago, 15-111-863, gotzai bat datorkigu izenorrekin: "Sancio episcopo hic testis et confirmans": "Santxo gotzaiaemen lekuko ta sendotzaille". Urrengo urtean, (2-IV-864), gotzai beraberriro: "Sancio episcopo hic testis" eta azkenik, - IX mende ortan-, beste gotzai bat: "Sancio episcopo confirmat", "Santxo gotzaia sendotzaille", 869'an (larrukiak ez dakar illaren eta egunaren aipurik).

Izan zan, ordea larruki auetako Santxo oiek baiño Santxo zaarragorik Euskalerrian: Nik ezagutzen dedan zarrena, VIII mendean 780'tik 810'era, Frankiarren "Waskonia"ko Duke izan zan Lupus Sancius, Karlomagno'ren adiskide aundi ta laguna; eta, orregaitik, euskaldunek ez ongiegi ikusia.

Izen zarra benetan gure Santxo. Izen euskalduna gaiñera ezpairik gabe. Bere etimologia ezezaguna zaigu. Itzulketa batzuk eman zaizkio, euskal-itxura geixeagoz jantzirik agertu dedin: "Antxo", "Antso"...

Alperrik ordea. Era berri oietara aldatu ere, len bezain ulerkaitza jarraitzen bait du bere etimologiak.

Auñamendi euskaldunaren bi aldeetan sortutako izena dugu, - or agertzen bait da beste iñon baiño leenago giza-izen bezala-, eta ortik beste lurraldeetara zabaldu.

Azaldu ditugun larruki oietako Santxo ez da oraindik izen kristaua. Santxo izeneko Donea - "Sanctus Sanctius" - mende ber-berortakoa bait da, IX mendekoa!

IX mendean Kordoba'ko Eulojio Doneak ematen digu Donesantxo onen berri "Memorialis Sanctorum" edo "Doneen Oroigailu" izeneko liburuan:

"Santxo Donea, nere ikaslea, ezelizgizona, mutil gaztea": ("Sanctus yero Sanctius auditor noster, laicus, adolescens"):

Santxo, "Albensi oppido", ots, "Alba , -(Albe?) - , "uri arresituan" jaio zala diosku Eulojio'k, eta "uri arresitu" ori, Araba'ko Albeniz dala esan oi da, edo, agian, Agurain'en alboan egon ornen zan Albizu erri ezabatua.

"Albensi oppido". "Albensi" adjetibu-eran dator. Sustantibu-eran izen ori "Alba" edo "Albe" biurtzen zaigu.

ALBA bat Antonino'k bere "Itinerarium" edo Bideliburuan, Tullonio (¿Araba'ko Dulanzi?) eta Araceli (¿Uarte Arakil?) urien artean ipiñi zigan. Tolomeo'k ere aipatu zigun Alba ori (II, 6,58). Ta, ainzuzen, Alba ori egon ornen zan lekuan dago Araban gaur-egungo Albeniz erriska. Eta ez urruti Agurain-ondoko Albizu zar ura². Bordele'tik Astorga'ra erromatarrek egindako bide nagusi zabalaren alboan biak: bai gaurko Albeniz errixka au, bai atzoko Albizu zar ura. Araba'ko Bardulitarren lurra.

Donesantxo'ren "Albensi oppido" ura "Gallia Comata"n zegoala diosku Eulojio Doneak. Gallia, Frantzi'ri esan zioten erromatarrek. Gallia Comata, IX mendean, Akitani'ri esaten zitzaion. Ala Doneulojio berak Wiliesindo Iruña'ko gotzaiari, Frantzi'runtz bere bidaldia jarraitzerik ez duala adierazteko arrazoi au ematen dionean: "Quae Pampilonem et Seburicos limitat Gallia Comata", ots, "Iruña'rekin eta Zubiritarrek muga egiten duan Galia Comata" iraultza bizian zebillela, ango buruzagia, Santxo Santxez Dukea Karlos "Burusoilla" frankiarren erregearen aurka jeiki zalako³.

"Sancius Sancionis" duke orren Gallia Comata, Akitani euskalduna zan.

Baiñan aro artan Akitani'ri ez ezé "Gallia Comata" esaten zitzaion, baitare, orduango "Vasconi" osoari, ots, Auñamendjaren bi aldeetako Euskalerrri guztia. Musulmanek Araba soillari ere deitu izan zioten "Gallia Comata"; eta baié ta "frankiarrak" ere maiz aski Araba'ko gudariei⁴.

Ederki izan zitekean, beraz, Araba'ko Bardulitarren uri bat Doneulojio'ren "Albensi Oppido" ura, Iruña'tik eta Zubiri'tik Araba ez bait dago ain urruti.

Auñamendiaz aruntz, bada, eta bazan orduan ere Albi izeneko uri bat, ge-

1 R. P. Agustín S. Ruiz, O. B. "Obras Completas de San Eulogio". Edición Bilingüe. Córdoba, 1959.

2 "Albizu, Albizua: despoblado de Salvatierra". Gerardo López de Guereñu Galarraga: "Toponimia Alavesa" Barcelona 1989.

3 L. c. 416 or. "Seburicos"ek "Seburikoak" esan nai du. "Seburi" Arga ibaiean zegoala dio Eulojio'k berak. Gaur egungo Zubiri zala uste da. "Santxo Santxez". Orra or IX mendean berriro Santxo izena eta Santxez abizena. Abizen oietako "EZ", "ES", "IZ" eta "IS" atziki senditasun-adierazleen euskal-jatorriari-buruz, ots, agiangoa euskal-jatorriari-buruz, mintzatuak gera. Ez dezagun aztu gaztelera euskeraz itzegiten zan lurraen jaio zala.

4 "Comata" orrek zer esan nai duan inork ez daki. "Oiantzua", "zugaitz askokoa", Estornes Lasa'ren ustez. Araba'ri dagokionez beintzat, ¿ez ote du "Galia Comata" orrek "Kontearen Galia esan nai? "Comes" "Kontea" bait da lateraz, eta ongi ezagunak bait dira Araba zar artako Konteak. Eta "coma" itzak "adatsa", "illedia", esan nai dualako ez da "Galia Comata"k "Kalpardunen Galia" esan ni duala uste izan duanik peitu. Ta, aditza bezala "Comare"k, "illez, belarez, ostoz, eta orrelako gauzez beterik egotea" esan nai dualako itzuli digu Estorne Lasa'k "Gallia Comata" "Gali Oiantzua" (Enciclopedia General Ilustrada del País Vasco". "Galia" itzean).

Danadala izen parregarriak ezarri zizkieten erromatarrek Frantzi zarrari, itzei berenez duten zentzua ematen ba'diegu: "Gallia Togata" "Gallia Cisalpina" edo "Alpez-Onuntzkoari": gaurko Piamonte ta Lombardiarri ("toga" erromatar dotoreek jantzi oi zuten kapusaia da). "Gallia Comata" edo "Gali Kalparduna" "Gallia Transalpina" edo "Alpez-Aruntzkoari". Asieran Transalpina osoari esaten zioten orrela, Mediterran Itxasoaren ertza guztia artzen zuan "Septimania"ri izan ezik. Oni "Gallia Bracata" esaten bait zioten: "Gali Pracaduna".

ro XII mendean "albigenses" edo "albitar" erejeek ospetsu eginen zutena. ALBIGA esan zioten erromatarrek uri orri. Garona ibaietik aski urruti, Tarn ibaiaren ertzean dago.

Euskalduna zan noski Albiga ura erromatarrek Krist'aurreko I mendean Galieta sartzen asi ziranean. Eta, - jakia bait da atzeritarrek gure itzetako "R" a "L" biurtzeko duten zaletasuna -, baleike, uri artara iritxi ziranean bertako biztanleen agotik "ARBIGA" entzun zuten izena, denborarekin Albiga biurtu izatea.

Baiñan, IX mendean, gure Santxo Donea jaio zanean Arbiga ez zan agian euskalduna, naiz Auñamendiaren alde ontan la aren "meridiano" edo eguerdi-lerro berean dagoan Ueska oraindik euskaldun izan, eta XIV mendean azkeneraño euskaldun jarraituko. Oroi nola Ueska'ko Udalak azokako tratuak euskeraz legezatzeta debekatu zuan 1.349'garren urtean.

Ez litzake beraz arrigarriega izango IX mendeko Arbiga artan ere, aski uguriak izatea Santxo izeneko gizasemeak. Alare ez dut uste gure Santxo Done au, an jaioa izan zitekeanik.

Askoz gutxiago gaiñera Doneuljoio'ren esaldia itzez-itzez duan bere zentzuan artzen ba'dugu. Eta ona zergaitik:

Doneuljoio'k ez bait du gure Santxo Donea an jaio izan zanik esaten, musulmanek an arrapatua izan zala baizik. Ona Euljoio'ren esaldia bera:

"Ex Albensi oppido Galliae Comatae olim captivatus": "Galia Comata'ko Albensi uritik bein batean katigu artua". Uri ortan arrapatua izan ba'zan eta andik Kordoba'ra eramana, uri ori ez daiteke Tarn ibaieko Albiga ura izan; IX mendean ez bait ziran musulmanak beren lapurkerizko ibillaldi azkarretan ariño iristeko gauza.

Ar dezakegun, beraz, aski ziurtasun ederrez, Euskalduna eta seguruaski bardulitarra izan genduala Doneuljoio'k laburki aipatzen digun Santxo Done gaztea. Laburki, esan dut. Bere bizi guzia sei lerrotan ematen bat digu:

Bein musulmanen eskuetan, Kordoba'ra eramana izan ornen zan. Eta ez zuan nolanaiko zori bikaiña izan uri eder artan! Euljoio'k ezagutu zuanean, "erregearen zaintzarako prestatzen ari ziran mutillen artean ornen zegoan bá, yare, gudariketa ikasten" (inter militares regis pueros liber praescriptus) "gastu guztiak erregearen kontu zirala", (regalibus annonis nutritus).

Kordoba'n errege ori 850'ean, Abderraman II zan.

Ikusi dugunez, gure Santxo Kordoba'ra iritxi bezain laister, katigutza orotik yare, Kalifen zaintzarako gudari gazteak gertutzen zituan akademira sartu zuan norbaitek. An sartua izate orrek, gure Santxo mutil garaia, sendoa, bikaiña eta ederra zala erakusten digu.

Nolabait, - ez du esaten Euljoio'k nola -, egin zuten alkarrekin topo gizon aundi santu onek eta Santxo kalifazaingaiak.

Ordurako, ordea, kristaua zan Santxo gaztea, ezpairik gabe. Aren kristautze-bideaz eta bataioaz ez bait digu Euljoio bere maixuak deus esaten. Bere jaiterrian bertan, Bardulitarren Alba artan izan zan seguruaki bataiatua⁵.

Orregaitik ainzuzen, - Kordoba'ra iritxi aurretik ere kristaua zalako -, joan zan al izan zuan bezain laister Euljoio'ren billa. Gizaseme yarea, eta, gaiñera, kallfazaiñen akademiko ikaslea zalarik, nai zuan bezala ibiltzeko ez bait zuan iñondiko eragozpenik.

Ez dakigu zergaitik eriotzara epaitua izan zan, Espaiñi'ko musulmanak ez

⁵ "Jaiterri", nere iritiz, "jaioterri" beino obeki, erriak izkera jatorrez "jaiotetxe" ez baiña "jaitetxe" esaten duan bezala.

bait ziran kristau zigortzailleegiak izan, Agian Eulojio'ren adiskide ta jkasle zalako. Izugarri garrantzi aundiko gizona izan bait zan IX mendean, bera ere martiri il zitzaigun Eulojio Donea,

Ona nola agertzen digun Santxo'ren eriotz ikaragarria:

"Kalifen uri ber-berean (in eaden urbe regia), beste martirien kristauéaitorpen bera egin zualako, (sub eaden profesione), ostirala zan 850'eko ekaiñaren bostean (nonas lunias, era qua supra, feria sexta) makurtuerazia (prostratus) eta makillean ezarria izan zan (affixus)".

Izen leguna "affixus" ori, ikaragarrikeri bat adierazteko. "Clavado en un palo y levantado en alto para que expirase as! y sirviese de escarmiento al pueblo", jtzuli du Agustln S. Ruiz'ek (l.c. 155 or.). Baiñan askoz gogorragoa izan zan Santxo Doneari eman zioten eriozkera.

Euskerak izugarrikeri orrentzako itzik ez du. Gaztelerak "empalamiento" esaten dio. Lurrean sartutako makil zorrotz baten punttaren gaiñean esertzen zuten erailbearra, eta bertan utzi, makil arek esteak-gora astjro sartuz bizia kentzen zion arte. Agustln S. Ruiz'ek berak aitortzen du orripeko oar betean, Doneulogio'k "prostratus et affixus" esaten dion oiñazeketa orri arabitarrek "empalamiento" esaten ziotela.

Itz bat Santxo'ren etimologiaz, Done oni eskeiñi diogun ataltxo au borobiltzeko. Oraintxe etorri zait burura, Santxo, lateraz "Sanctius" esaten dala.

Itz ori, ablatibuéeran "Sanctio" biurtzen da. Jaso dezagun gogoan, ablatibu ori, Euskerak laterari artu dizkion itzik geienak ablatibu-eratik artu dizkiolako. Sanctio, ordea, Santio eta Sancio billakatu zan erdiarloan. Orrela aipatzen du "Bibliotheca Sanctorum" iztegi mardulak ere izen ori: "Sancio (Santius, Sanctius) martire de Cordova", eta orrela idatzirik ikusi dugu guk ere goraxeago IX mendeko larruki auetan.

Sancio, ordea, ezrez biurtzen da Santxo. Orixe gertatzen da italiarren artean ere. SANCIO idatzi eta SANTXO agoskatzen bait dute. Orrela, naiz Rafael Sancio idatzi, Rafael Santxo esaten diote Birjaiotzako margolari ospetsu ari.

Laterazko "Sancio"tik sortua ote dugu b euskerazko Santxo".

Orrela ba'litz ere, sorketa ori Euskalerrian egiña izan zalako, izen euskalduna izango genuke izen ori.

Baiñan ez dut uste orrela danik. "Sancio"k "donea" esan nai du lateraz. Eta izen ortako donerik ez da bat ere done-iztegietan ageri. Ez da beraz seé kulan doneéizena izan IX mendean gure Santxo au martiriotzaren bidez donetasunera igo zan arte. Orregaitik, berari eta bere aurrekoei izenez Santxo jarri zietenean, izen ori ez zan oraindik done-izena.

Gaiñera ez da sekulan entzun_Elizak iñori bataiatzekoan "santu" izena ezarri izan dionik. Jakiña bait da, nolako arduraz ibilli oi dan Eliza, eta kristau erria bera, iñori "santu" izena emateko. Orregaitik ez da sekulan "Santu" izeneko santurik izan. Eta orrek, Santxo izen euskalduna laterazko "Sancio"ren itzulpena ez dala esan nai digu; beste bide batetik jo bearko dugu, euskera beraren barruan izen orren etimologia billatzeko.

Etimologi ori zer izan daitekean? Esan dizut Lopez Medizabal'en ustez "Anso"tik datorrela; eta, au, "Anso", "larre" esan nai omen duan "Ando"-tik. Ez dut uste ori ain ziurki esan daitekeanik, naiz Kerexeta'k, (ontzat artzen duala esan gabe) Lz. Mendizabal'en etimologi ori bere liburura jaso izan. Baiñan benetan jakingarria iduritzen zait Kerexeta'k "Anso" itzaz mintzatzera-koan diona ("Dic. Onomstico y Herldico Vasco" Bilbao, 1.970):

"Anso. Nombre muy antiguo en el País Vasco derivado de Ando, pastizal. De aquí viene el latín Sanctius y el castellano Sancho: Anso con S protica. (Ikusi duzunez, nik, alderantziz izan daitekealako kezka agertu dut goraxearago). "Según Juan Carlos de Guerra Sancho fue un nombre desgraciado, pues su equivalente euskrico Anso se interpretó también erróneamente Alonso, Alfonso"6.

Jaun ospetsu oiei danei zor zaien eraspelik galtzeke, ez dedala uste ori egia danik, esango diet nik apalki.

Ez dakit gaiñera nondik atera zuan Lopez Mendizabal'dar lxaka nere lagun maiteak "Anso" "pastizal" dalako ori. Orrelako etimologi ariñegiak asko ditu gure lxaka onuragarriak. Onuragarri esan diot, eta pozik gaiñera, onelako lanetan aurrenekoetakoa bera izan gendualako. Gauza erreza izaten bait da, bidea urratu duanaren atzetik akatsak billatzen ibiltzea.

Alatagutziz, Santxo é Anso - Alonso - Alfonso itzen arteko-senidetetasuna sakonago aztertu nai duanaren barruan ez nuke jakin-guraren arrik erail naita, orrelako ari bidea erreztarren, beste zerbaít geiago agertu bearrean aurkitzen naiz:

ALONSO ez dala oraindik done-izena;

ALFONSO izeneko lenen santua santu ez dan bat izan zala: IX mendean, 842'an il zan II Alfontso Asturietako erregea. Euskalduna seguruaski, Muña euskaldunaren semea zalako, eta, errege zalarik ere, Asturietatik igesi, ama euskaldunaren sendi euskaldunean asti batez bizi bear izan zualako. Ez da, ordea, Santua. "Bibliotheca Snctorum"ek aipatzen du, baiñan, soilkj, Obieé do'ko eliz batean noizbaít santu lez omendua izan ornen zalako.

- Alfonso ta Alonso'ren kideko ILDEFONSO ere ez zala done-izena VII mendera arte. Mende ortakoa bait da Doneildefonso Toledo'ko goigotzaia.

- Nondik ote ditugu básortuak, bat bera diran iru izen oiek? Bai ote dute zer ikusirik Juan Karlos Gerra'k aipatu digun ANSO'rekin? Ez dut uste. Baiñan or uzten dut aidean pelota, iñork errestora sartu nai ba'du.

- DIDACO: "Ego senior Didaco Ovecoz una cum uxore mea domna Guntroda"; "Ego autem senior Didaco Ovecoz et mea domna Guntroda". "Ni Didako Obekorena jauna Guntroda nere emazte andrearekin batera". "Ni Didako Obekorena jauna eta nere andre Guntroda". Larruki au idatzierazi zuten senar-emazteen izenak dira.

DIDAKO ez-bide zan done-izena XV mendera arte. 1.400 jaió bait zan gutxigorabera Azebedo'ko Diego, Burgo de Osma'ko gotzaia. Espasa Iztegiak badamaigu VI mendeko Donedidako palestindar bat, an basamortuko bakar-tasunean lekaide bizitu zana, baiña ez da Bibliotheca Sanctorurñ'en agertzen.

"Didako" izan daiteke "Jakobo"ren aldakuntza ere, baiñan ez da sinistekoa aldakuntza ori ain azkar egin zanik, VI mendean alegia. Askoz gutxiago oraindik Ispanietatik at, ainzuzen Diego, sortzez, izen españiarra dala bait dirudi. Seguruaski, Didako ori larruki ontara geroago sartua izan bear du. Milla aldiz esan oi dugun bezala, Kukulla'ko larruki auek askotan izan bait dira berri-datziak.

- OVECOZ: "OBEKORENA". Didako'ren abizena. Abizen orren enborra

6 Mitxelena'tar Koldo ere, "Santxo" "Anso"tik datorrelaren ustekoa da ("Apellidos Vascos", Donosti, 1973. 38 eta 537 zenb.), baiñan ez zait bere arrazoiketa egokia iruditzen.

dan Obeko izena ere ez da done-izena. Ez bait da iztegietan agertzen, ez "B"z, "OBECO" ez "V"z, "OVECO". Badu euskaldun-itxura: Obe-Ko. "Ko", abereetan aberekume adierazi nai duan atzizkia da: Zaldizko (potro); Otsoko (lobato); ollasko (pollo): belasko (pollo de cuervo); aariko (carnerito)...

Zer ote da "OBE"? Abere bat edo baten izena? Euskalerrian gizakumeei abere-izenak jartzeko oitura bazala, gauza jakia bait da.

- GUNTRODA: Didako Obekorena'ren emaztea. Itxuraz, ez da izen kristaua andre orrek zeraman izen au ere, ez dut ba, ez arrik ez emerik, izen or-tako Donerik aurkitu. Izenak germaniarrak dirudi. Ez da beintzat euskalduna.

- VINCIUS: "Vincius episcopus confirmat", "Bintzio gotzaia ziurtzaille". Ezin izan dut Vincius, Vintius, Bincius, Bintius, Vincio, Vintio, Bincio edo Bintio izeneko donerik idoro. VINCENS, "Garaille", ote zan egiaz izen ori? Orrela ez ba'litz, naiz bera gotzaia izan, ez zuan kristaua, zeramakian izena.

Nongo Gotzaia ote zan? Balpuesta'koa? Armenti'koa?

Ez beintzat Oka'koa. Oka'n azkeneko gotzaia 693'an Kostantzio izan bait zan. Ezta Burgos'koa ere, uri onek eun urte geroago, 988'an, izan bait zuan bere lenen gotzaia. Najera'k, I Benedikto, 938'an. Kalagurri, berriz, maometarrek artu zutenez gero gotzairik gabe egon zan 1.046'a arte.

Balpuesta'n bai, izan zan Vincentius izeneko gotzai bat, baiñan ia eun urte geroago 969'tik 975'era. Gure Vincius au 873'koa da. Urte ontan ordea ez da Balpuesta'ko gotzai-zerrendan gotzairik agertzen. Aurrekoa, Santxo, 869'an il zan; urrengoa, Fredulfo, 894'koa da. Bien artean 25 urteko utsune bat agertzen zaigu, eta utsune ortan gure Vincius au izango zan Balpuesé ta'ko gotzaia.

Armenti'n, Alvarus izan zan lenengo Gotzaia, 877'tik 888'ra. Orren aurrekoari, Bibere jaunari, "Araba'ko gotzai" esaten dio guk emen aztertua dugun 871'ko larruki batek. 871'tik 877'ra 6 urte daude. Badago beraz tarterik aski Armenti'ko gotzaiagoan ere 873'ko gure Vincius onentzat.

Alare nik egokiago ikusten dut bera Balpuesta'ko gotzai-aulkian Armenti'koan baiño, larruki onek aipatzen dituan lurraldeak, gaur Burgos'ko probintzian eta orduan Autrigoni'ren ego-soartaldean bait zeuden: Balpuesta'rena izandako elizbarrutian.

Orrelako zerbait esan bearko dugu idazlan onen asieran agertu zaizkigun Santxo (bat?, (bi?), (iru? gotzaietaz ere. Iru Santxo oietatik, aurrenekoa (863'koa) eta bigarrena (864'koa) bat bera dira ziurki, eta baita seguruaski irugarrena ere (869'koa). Nongo gotzaia izan ote zan? Balpuesta'koa ezpairik gabe, bera baita, an, 863'tik 869'ra agertzen zaigun Santxo

- GUIсандUS: Ez da done-izena. Laterara biurtutako izen euskalduna ote da? Ablatibu-eran badu beintzat ala dalaren itxura: GISANDO.

Bada euskeraz "GISA"z asten diran izenen sortatxo eder bat: Gisasola, ezagunena: "retamal", Lz. Mendizabal'en iritzia ontza artzen ba'duzu ("g" edergaillua + "isats"="retama" + "ola" atzizki ugaritasun adierazlea); Giasolo ("gisa + solo); Gisatsa ("gisa + "tsa" atzizki ugaritasun adierazlea); Gisazelai; eta gure "GISANDO"ren antzekoena, "GISANDI"7.

"Gisa" ori "itsats", "retama", dala egia ba'litz, "DO" eta "DI" atzizki toki ata ugaritasun adierazleak diralako, "S" ta "N" izki edergaillu ta goxagailluak ba'lié ra, bai GISANDI ta bai GISANDO, "retamal" izango lirake. Bai ote? Ez bait

7 Lz. Mendizabal'ekin bat dator oraingoan ere Mitxelena. Baiñan ez dut uste, berak dion bezala isats "quizá también el participio itsa (t) si "aderido", "agarrado" izan daitekeanik (l.c. 337).

dugu aztu bear "Ando" bera euskal atzizkia dala: Abando, Luyando, Pando (Prango 1.025'eko "burni-barren larrukian") Luzkando (Araba'ko erri ezabata), Arando (Pasaí'ko kaiaren sarreran; Sabando Araba'ko erria...

Eta aurizki bezala, (Andoain, Andoin, Andonegi, Andosilla ("andots" + "illa" atzizki ugaritasun adierazlea), Andoitz eta abar), aunitz izenetan aurkituko duzu. Ando bera, arma-arri ta guzti, euskal abizena dala diosku Kerexeta'k; eta "larre" esan nai duala, gazteleraz "pastizal". Zori txarrez, gure iztegiek ez dakarre zentzu ori dezakean ez "ando"rik ez "anda"rik. Arazo auei-buruz oso fidagarria ez dan Lz, Mendizabal'engandik jaso izango du seguruaski Kerexeta'k "Anda" "pastizal dalako albistea.

Españi'n, Abila'n ainzuzen bada Guisando bat, Durango'n dagoan gure "Mikeldi" sasijainkoaren antzeko gaur lau (Zerbantes'en denboran bost) arrizko irudiak dauden erria: "los toros de Guisando". Frantzi'n, berriz, ongi ezaguna dute "Guise" "Guisa"ren aldakuntza. Baiñan ez dut uste bi izen oietatik batek ere, ez frantziarrak ez espafiarrak, gure larrukiko "Gisa"rekin zer ikusirik izan dezaketenik.

- GUNDISSALVUS: Bi eraz dator izan au larruki ontan: "Gundissalvus Abba confirmat" eta "Gondissalvo Beilaz confirmat". Gizon bat bera ote ziran biak? Ez dirudi, aurrenekoarengandik bere burua bereizteko ezarri bait zuan larrukian bigarrenak bere abizena, itxuraz beintzat. Aurrenekoa abata zan; bigarrena ez dakigu zer izan zitekean.

Done-iztegieta ez dator ez Gundissalvus'ik ez Gondissalvo'rik ez oien antzekoa izan daitekean izenik. Ez ziran, beraz, izen kristauak.

Euskeraz bi izen oiek Gundisalbo edo Gondisalbo izango ziran noski. Atzizkia, "sal-bo", euskerazkoa dute, "SAL" Euskalerrian oso maiz agertu oi dan itza bait da. Nai aiña aurkituko dituzu gure iztegieta. Araba'n bakarrik, (l.c.) "Sal" aurizkia daramatenak, 141 dira. Ori, Salbatierrabide'k, "Salinas" eta seguruaski "Saltzedo"k bezala, "Sal" ori erderatik etorria duten izenak zenbatu gabe!

SAL, "larre" dala dio Lz Mendizabal'en iztegiak, gazteleraz "pastizal". Ez dakit nondik aterata. Gure iztegieta "Sal"ik ez bait dager. Ezta "zai"ik ere. "Sala" bai, eta aztertzen diardugun larrukiko izen auen etimologiarako, "sala" orren zentzurik egokiena "borda" dala iduritzen zait: "cortijo".

- BEILAZ: "Beilarena". Aipatu-berri dugun Gondisalbo'ren abizena. BELA, bardulitarren eta baskoien "BELE", erdiaroan autrigoitarren artean sarri agertu oi dan giza-izena dugu. Eta baita beragandik sortutako izen eta abizenak ere: Belasko, Belez, Beilaz... Oroi abere-izenak jartzeko euskaldunen oituraz aitzintxe esan duguna.

SARRAZINI: "Sarrazini Alvariz confirmat". Mintzatua naiz izen ortaz. Oso maiz agertzen da erdiaroko euskal-idazkietan: "Sarracin", "Sarrazini", "Sarracinez"... eta baita "Sarrizinaz" ere, emakerara biurturik, "Ama"rekin joku egin dezan, 1.076'ko larruki batean: "Ego Tello Ennecoz de Sancti Romane venit mihi voluntas vel accesit necessitas vendidi casas meas proprias (...) Et ego Ama Sarrazina similiter venijt voluntas et vendidi terra mea propria" (Ubieto'ren liburuan. Serrano'renak, bi "mihi" oiek "michi" dakarzki, "miki" agoskatuak izateko): "Nik San Roman'go Tello Enekorena'k gogoak eman didalako edo bearkizunak ortaratu naulako, nereak diran etxeak saldu ditut (...) Eta nik ere Ama Sarrazina'k era berean gogoak eman djdalako nere-nerea dan alor bat saldu dut"... Larrukiaren doñuari adi jarri ezker, badirudi, Sarrazina au Tello Enekorena aren ama zala.

SARRAZIN, ezpairik gabe, izen euskalduna da. Ez du gaztelerazko "Sarraceno"rekin zer ikusirik. Izenaren enborra, SARRA dugu, zer izan daitekean ez dakigun itza8.

- ALVARIZ: Abizena da emen ezpairik gabe: "Sarrazini Albarorena". Albariz ori abizena ez baiña izena ba'litz, ari gindezke jostaketan, Albariz edo Albaritz orren euskal-jatorriaren billa. Albares edo Albarets, 1806'ean Araba'ren sortaldean Izki mendiko lats edo errekatxo baten izena bait zan! Eta aipatutako Lz. Gereñu'ren liburu ortan "ALBA"z asten diran izenak baj bait dira, Araé ba'n bakarrik 19: Albartiza, (Albartitza?) Albartizar (Albar-ti-zar?) Albardiza (Albar-di-tza?) eta abar.

ALBA bera Araba'ren sortaldeko Izki mendian lats edo errekatxo baten izena da, eta ala zan 1.806'ean ere.

Danadala, Albaro ere ez zan IX mendean izen kristaua

* * *

Gaurko bigarren larrukia 884'garren urtekoa dugu. Kukulla'ko Donemillan'en lekaidetxeko larrukien artean au da IX mendean azkenekoa. Luziano Serrano'k ez dakar. Oso txikia dalarik, jaso izan nai ez zualako? Berak eman zigun "Gallicanus" izeneko bilduman ez zegoalako?.

Guk, beraz, Ubieto'k argitaratu zuan "Bilduma Gotiarrekoa" aztertuko dugu.

Taranko'n zegoan Emeter eta Zeledon Doneen elizari egindako emaitza bat ziurtatzeko izan zan dokumentu txiki au eratu. Aski latera dotorez, baiñan ez oso era ulert-errezean.

Iru toki-izen (Taranko, Traitorio, Ortolozo) bost giza-izen (Sisnandus, Enneco, Tellus, Gaudiosus, Ilpidius) eta beti batean aipatu oi diran bi done-izen: Kalagurri Baskoiean III mendearen azken-urteetan, tetrarki edo agintaritzea laukoitzaren aroan Inperio osoko gudaroztearen buruzagi nagusi bezala Galerio inperatoreak gudarien artean piztutako kristau-zigorketaren ondorioz martini il ziran Emeter eta Zeledon'en izenak.

IV mendean bertan bizitu zan eta V'era sartuta bela bere olerkiak argjtaratu zituan Prudentzio olerkari kristau kalagurritarra lekuko, izugarria izan zan Sarkaldeko kristaudi osoan bi martiri oiei izan zitzaien jaiera. Euskalerrian ere izan zutenaren lekuko, Euskalerrri osoan beren izenak omenduz jaso zitzaizkien eta zaizkien eliz eta baselizak.

Euskaldunak ote ziran bi martiri aiek? Baietz uste izatekoa da, Kalagurri'n jaiok ba'ziran beintzat.

- Baiñan, (bai ote ziran Kalagurri'ko semeak? Baleike. Euskalerrriko mutil gazte asko sartu bait zan Erroma'ko gudaroztera. Eta auetakoak izan ziran nere ustez Emeter eta Zeledon ere.

Ikus nere arrazoa:

- Prudentzio lekuko, gudaroztetik bidaliak izen ziran biak Galerio'k agindutakoaren araura: "Edo Erroma'ko jainko ta jainkemeak gurtu, edo gudaroztetik bidaliak izan".

- Edonork bazekian, beraz, Kalagurri'n, bj mutil aiek kristauak zirala, eta beste edonork baiño obeki, Kalagurri'ko Epaille eta Agintari erromatar jentillek.

8 Lz. de Guereñu'ren aipatutako liburuan Sarra enbor duten izenak, 39 aurkituko dituzu, Araba osoan zabaldurik: Sarra-guen, Sarra-aldea, Sarra-ostea, Sarra-arte, Sarra-atea, Sarra-zuri... Ta Sarre'z asten diranak, 12. Sarri'z asitakoak, berriz, 56. Ori, Araba'n bakarrik!

- Galerio'k bere ekintza makurra asi zuan une beretik, Elizak bazekian zigorketa aundi bat gainean zuala, Galerio'k ez bait zezakean alakorik egin Tertrarkiko bi inperatore nagusi ziran Maximiano ta Diokleziano'ren oniritzirik gabe. Ta Elizak ondotxo zekian jentil amorratuak zirala bi auk.

- Orrelakoetan, Elizaren agindua betez, arriskuan aurkitzen ziran kristauek alde-egiten zuten arrisku-lekutik. Oitura zugur orren araura, kristautasuna ez ukatzeagaitik gudaroztetik lotsagarriki jaurtiak izan ziran bi mutil gazte aiek, Kalagurri'n atzerritarrak izan ba'lira un arekin loturarik ez zuten ezker, beste erri kristau batera joanen ziran andik.

- Ez ziran ordea Kalagurri'tik aldendu. Ori, nere ustez, ederki izan daiteke kalagurritarrak ziralako siñale egokia.

- TARANCO: "Tibi abbati Enneco de Taranco". Mena Aranean, orduan Autrigoiien lurreen zegoan erritxoa da Taranko. IX mendearen asieran 807'garen urteko larruki batean azaldu zitzaigun aurrena, eta orduan esan genduan zerbait berari-buruz.

- TRAITORIO: "In Taranco, in loco cui dicitur Traitorio", "Taranko'n Traitorio esaten zaion tokian". "de alia pars via de Traitorio": "Traitorio'ko bidearen beste aldetik". Izen au, toki-izen bezala, ez da ez euskaldun ez gaztelar ez latiña. Ez dator erdiaroko lateraren iztegieta, adibidez Du Cange'ren eta Forcellini'ren iztegieta. Itxuraz zearo aldatutako euskal-izen bat izanen da seguruaski.

- ORTOLOZO: "In illa terra quae dicitur Ortolozo", "Ortolozo esan oi zaion lur artan". Nik, Ortolozo'ren "orto" ori, giputz-erriko "baratza" dala esango nuke, eta autrigoiien eta karistiarren "ortua", Araba'ko, Ortoostea, Ortolanda, Orto-ta (Orto-eta), Orto-gutxia (Orto-txikia) eta orrelako ainbat izenetan agertzen zaigun "oto" ori, zalantza-biderik gabe, ORTU dan bezala.

Dirudianez ez dute gaurkoa bizkaitarrek lateratik jaso zuten itz ori!

Zer ote da LOZO?

Zer esan nai duan ez dakit, baiña euskalduna dala ziur nago. "Lozo" aurizki duten izenak euskalerrri osoan agertzen bait zaizkigu: "Lozogorri" Naparroa'ko Lana aranean Lokiz mendian jaiota Ega ibaiera doan ur garbiko lats baten izena. "Lozoño", Bizkai'ko Begoña'ren auzo bat ornen da. "Lozurio" Gazteiz'en alboko Ariñez'en alor bat. "Lozia", Zeanuri'ko lurralde bat. Izen au, ordea, "i" goxagarri ori kenduz gero, "lozo" ez baiña "loza" izatea baleike. Danadala asko ditugu "loza"z asten diran toki-izenak ere: "Loza", araba'ko Peñazerrada'ren alboan. (Uri arresidun onen egiazko izena ere URIZAR da). "Loza", Naparroa'ko Ansoain'en lurralde bat. "Lozalaria", Ezkarai'ko auzo bat. "Lazaran", Naparro'an, Basaburu Nagusian dagoan Igoa erriskaren lurralde bat ...

Igaro gaitezen larruki ontako giza-izenetara:

- SISNANDUS: Larrukia idatzierazi zuanaren izena: "Ego Sisnandus presbiter": "Nik, SISNANDO bereter onek". Ez dakit izen ontaz zer esan.

Dakarren atzizkia, "ANDO" ikertu-berria dugu.

"SIS" aurrizkiaz zer pentsa?

Ez dakit. Baiñan aurizki ortaz asitako 6 tokiéizen arabar badamaizkigu Lz. Guereñu'k: "Siscoarana" (sis-ko-arana), "Sisibarrea" (sisi-ibarra-a), "Sisiber-gaña" (sis-iber-gaña), "Sisondo" (sis-ondo) "Siti" (sis-tj). Seigarrena, "Situa-

do", ez da erderaz ere alor batentzat toponimo egokia. Sentzua galdu duan izen euskaldun baten aldakuntza izatea badaiteke.

A!, ta ez zan orduan eta ez da gaur ere izen kristaua.

- ENNECO: Sisnando'k Emeter ta Zeledon Doneen lekaidetxeari egindako emaitzaren artzaillea. Lekaidetxe artako abata bait zan: "Tibi abbat Enneco de Taranto": "Zuri Enneko Taranto'ko abatan". Enneko izenaz luzaro itzegiñak gera. Emen soilki onako auxe esan nai nuke: bi NN oiek Ñ irakurtzen zirala: ENEKO, beraz. Eta "E" sarritan "I" agoskatzen zutela: IÑIKO. Orra or nola ENNEKO'tik EÑEKO'ra eta EÑEKO'tik INIKO'ra, eta euskeraz "K" ta "G", errez beraien artean aldatzen diralako, IÑIKO'etik IÑIGO'rako bidea.

- TELLUS testis: "Tello lekuko". Telius izeneko santu bat ba'zan, IV mendearen asieran Dalmazi'n beste bi lagunekin martiri erailla. Bisigotiarren donetegian ez da ageri. Alare, Tello izena Kukulla'ko dokumentuetan ez ez Balpuesta'koetan ere agertzen da. Nondik eta nola iritxi ote zan onera? Ez da b bisegoten doneaan artean agiri.

- GAUDIOSUS testis: "Gaudioso lekuko". Laterazko izena da. "Alaia" esan nai du. Izan zan Tarazona'n izen ortako Gotzai done bat. Baiñan X mendean. Gure larruki ontako Gaudioso, ordea, eun urtez lenago bizitu zan: IX mendean. Ez zioten beraz Gaudioso izena, Tarazona'ko gotzai done aren omenez jarri. IX mendiaz aurretik ere izan ziran iru Donegaudioso. V mendekoak bi; VII'goa bestea. Baiña irurak Itali'n. Nola iritxi ote zan Done oien izena gure lur ontara? Ez bait da izen ori Bisigoten Donetegian ikusten. Alare, Gaudenzia zeritzan Pelayo Asturietako lenen erregearen emazteak VIII mendean. Ez ote zan oraindik lurralde auetan izen ori izen kristaua?

- ILPIDIUS testis: "Ilpidio lekuko": Au bai, III mendeko Donea dugu eta ez III meneko Euskalerra Zarretik txit urrutikoa: Galietan aurkitzen dan Le Puy urikoa. Baiñan zori txarrez apika deus badakigun bere nortasunari-buruz: "Santo martire onoratato nella diocesi di Mende e di Le Puy. Non si cognosce assolutamente nulla della sua vita n delle circonstance della sua morte. Sareve stato (izango zan) martirizato durante la persecutione di Valeriano a meta del III secolo" (Bibl. Sanct.).

Mendeak geroago Lizarra'ra Le Puy'ko Neskutsa'renganako eraspena Galietako Le Puy ortatik etorri zitzaigun lez, andik etorri ote zitzaigun, mendeak leenago, Ilpidio Donearenganako jaiera ere?

Ez da beintzat bisigoten donetegian bere izenik agiri.

Aitor dezadan, alare, izen ortako bi gotzai izan zirala Galizi'n. Baiñan X mendekoak. Ez ziran, gaiñera, aldareetara jasoak izan.

Galietatik Euskalerrira eta emendik Galizi'ra izan ote zan Done orren izenaren bidaketa?

Oartuko ziñan seguruaski, kristauak ez diran giza-izenak azkenean maizetik toki-izen billakatzen zaikigula larruki zar auek aztertzerakoan. Ez zaitez arritu. Bizi bait da oraindik Euskalerrian gizakumeei beren etxearen izenez deitzeko oitura zaarra. Etxeei, berriz, ia beti, dauden tokiaren izena eman oi zaje.

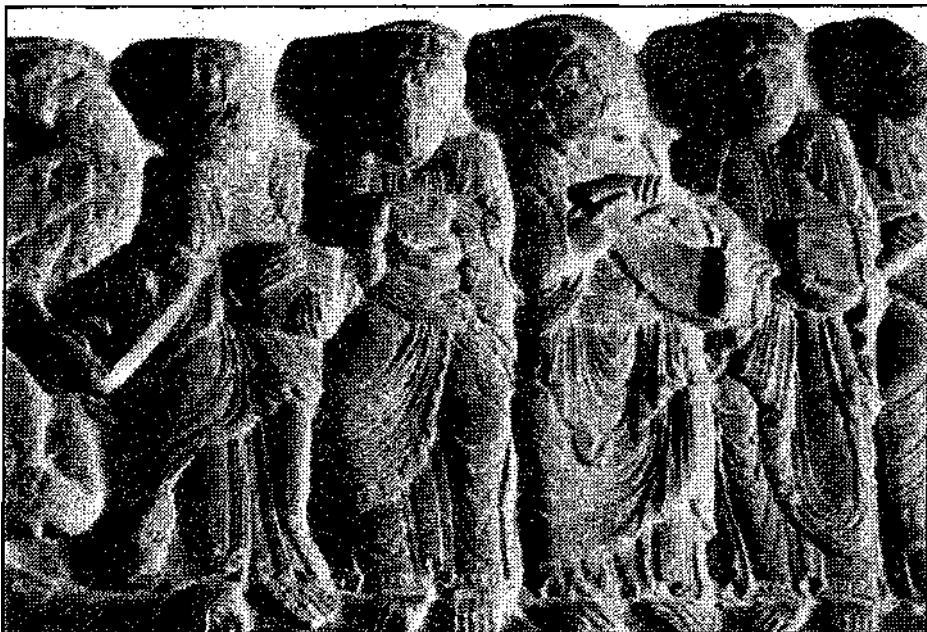
Larruki onek ziurtatzen duan emaitzaren gaia, bikoitza: Lendabizi emaillea bera: "Sic me trado", "nere burua damaiot", eta, bigarren, emaillearen ondasunak: "sarrera debekatua duan arizti edo artadi bat", "mea defesa de glandiferos"⁹, eta "amar sagarrondoko sagastia": "Terra que dicitur Ortolozo cum

X mazanos". Eta emaillearen gaiñerako "gauza guztiak": "cum omnibus rebus meis".

Emaitzaren zjoa: "emaillearen animaren salbamena": "Pro remedio anime mee".

Bazuala jende arek benetako sinismen sendoa!

Latiegi'tar Bixente.

9 Ez da erreza alor ura arizti, amezti, artadi edo pagadi zan esatea; "glandiferos" esaten bait du larrukiak. Glandiferos, ordea, sugaitz "ezkur-emaille" guztiak dira: aritzak, ametzak, arteak, pagoak... "Defesa", itzak, "debekupekkoa" esan nai du: Du Cange'ren iztegiak dionez: "ager, pratum, vel silva ubi aut pascua seu animalia immitere aud aliud quidpiam agere quod iis noceat, non licet". Zentzu berdiñeko itz asko erabili zan erdiaroan: "defensio" "deffensum", "deffensetum", "deffensa", "deffaisia", erdiaroan oiturazkoa zan lez ez beti ortografi berdiñez idatziak.